

PAPER DETAILS

TITLE: Bir Sanat Eseri Olarak Kent: Görsel Düzensizlik

AUTHORS: Methiye Gül ÇÖTELİ

PAGES: 164-199

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/461618>

Bir Sanat Eseri Olarak Kent: Görsel Düzensizlik

*

City as a Work of Art: Visual Irregularity

Methiye Gül Çöteli

Özet

Kent ve planlama tarihi boyunca şehrin kaosunu ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli şehir düzenleri geliştirilmiştir. Sanatsal kategoriler içerisinde kent yer almazken, kentte aranan estetik ölçütün şehrsel düzen ve dokudaki görsel düzenlilik olduğu iddia edilmektedir. Bu araştırmada amaç tarih boyunca geliştirilen şehrsel düzenlerin farklılıklarını belirlemek ve kentin estetik bir değer taşıyan sanat ürünü olarak tezahürüne katkısını tespit etmektir. Araştırma sayısız düzen çeşitlerinin öz niteliklerinin analizine dayanır. Araştırma bulguları görsel düzensizlik olarak görülen şehir düzenlerinin “yaşadığımız sanata” imkân tanınması sebebiyle kentin sanat eseri algısını güçlendirdiğidir. Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri uyumlu biçimsel unsurların, emics ve etics kanunlarına ve bir parçası olduğu doğaya göre doğru ve uygun yerde olması sonucunda ortaya çıkacak olan şey, fiziki anlamda görsel bir düzensizlik tanımlasa bile “güzelleştiren bir güzellik” yarattığıdır.

Anahtar kelimeler: Sanat, kent planlama, kent tarihi, şehrsel düzen, görsel düzensizlik, güzelleştiren güzellik

Abstract

Through the history of urban and city planning, several urban orders were implicated in order to eliminate the chaos of city. It is stated that the criteria of a city's aesthetic is determined by the visual regularity of urban order and pattern, whereas the city is not involved in the classification of art. The purpose of this article is to determine the differences of urban orders that appeared in the history of city planning and to argue the contribution into the manifestation of the city as a work of art, with an aesthetic value. This study depends on the analysis of the features of various urban orders. The findings of the study is that the urban orders, seen as a visual irregularity, strengthens perceive of the city as a work of art, on account of enabling a “living art”. One of the main results of the research is that the urban order which was constituted by the formal materials, located in an appropriate place according to the emics and etics and also the nature, produces “a beautifying beauty”, even it creates a visual irregularity.

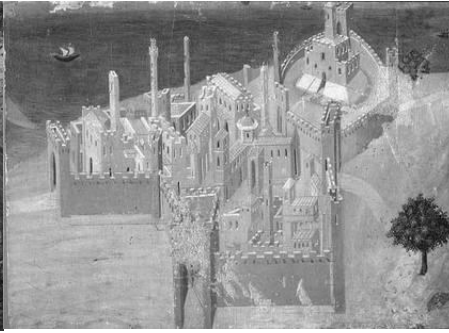
Keywords: Art, urban planning, urban history, urban order, visual irregularity, beautifying beauty

1. Giriş

Sanat kuramcılarının önemli bir bölümü yalnızca sanatı tanımlamakla kalmamış, aynı zamanda sanatın bireyselliğini yüceltmış ve sanat eserini bu sayede ortaya konulmuş estetik objeler olarak tanımlamıştır. Buna göre bir bina, heykel, tablo, şiir, roman, beste gibi estetik değeri olan her şey bir sanat eseridir¹. Resim sanatında pek çok ressam kent görünümünü, silüetleri ve sokaklar, bulvarlar, kent mobilyaları gibi kentsel öğeleri, sanat eserlerinin objesi olarak yakın zamana değin hep kullanagelmışlerdir. Bir başka deyişle Madrid, Paris, Delft, New York gibi kentler sanat yapıtlarının konusu olarak ele alınmıştır.

Şekil 1. Renkli Kent ("Painted City", 2012)

Şekil 2. Deniz Kenarında Kent (Lorenzetti, 1335)

Şekil 3. Paris Sokağı (Caillebotte, 1877)

Şekil 4. Broadway Otobüs Durağı (Estes, 2010)

¹ Sanat kategorileri arasında Mimarlık, Resim, Grafik ve Plastik sanatlar, Müzik, Edebi sanatlar, Sinema – Tiyatro sanatları ve Dans yer alır.

Roma dönemi Trajan Hamamı'nda bulunan "Renkli Kent" freskosu (Şekil 1), Ambrogio Lorenzetti'nin "Deniz Kenarında Kent" (Şekil 2), Claude Monet'in "Capucines Bulvarı", Henri Matisse'in "Saint-Michel Köprüsü", Gustave Caillebotte'in "Paris Sokağı, Yağmurlu Gün" (Şekil 3), Richard Estes'in "Broadway Otobüs Durağı, Lincoln Merkezi Yakınında" (Şekil 4) isimli eserleri bunlardan sadece bir kaçıdır.

Benzer bir biçimde şiir sanatında da kent geniş bir yer tutan imgedir. Örneğin İstanbul şiirleri denince ilk akla gelen isim olan Yahya Kemal Beyatlı'nın "Süleymaniye'de Bayram Sabahı", "Koca Mustafa Paşa", Orhan Veli Kanık'ın "İstanbul'u dinliyorum"² ve Edgar Allan Poe'nun "The City in the Sea", Mark Doty'nin "Metro North" bunlar arasındadır. Diğer yandan pek çok farklı sanat anlayışını yansıtan sanatsal ürünler ve yenilikçi kültürel ortam ile iç içe geçmiş olan kentler ise sanatçıların yaratıcı edim gücünü artıran yerleşmeler olarak tanımlanmaktadır (Woodhouse, 2013). Bu kentler arasında Venedik, Paris, Barselona, Londra, San Fransisco, İsfahan, Pekin, San Miguel de Allende sayılabilir (Şekil 5-8).

Şekil 5. Barselona, İspanya (Gagnon, 2009)

² İstanbul'u dinliyorum gözlerim kapalı / Serin serin Kapalıçarşı / Cıvıl cıvıl Mahmutpaşa / Güvercin dolu avlular / Çekiş sesleri geliyor doklardan / Güzelim bahar rüzgârında ter kokuları (Kanık, 1982, s. 110).

Şekil 5. San Miguel de Allende, Meksika (Woodhouse, 2013)

Ancak estetik değer taşıyan bir obje olarak tanımlanan ve sanatın pek çok alanına konu teşkil eden kent(ler) mimarlık, resim, heykel gibi başlı başına bir sanat kategorisi olarak ayrıştırılmamıştır. Buna

rağmen, kuramcılar arasında yer alan Hegel'in (1975) sistematik olarak kurguladığı estetik fenomenleri içinde din, politika ve estetik arasındaki ilişkilerde bir rolü olduğunu iddia ettiği kent, kategorik sanatsal sınıflandırmada olmamakla birlikte üstü kapalı bir biçimde "yarı estetik" olarak adlandırılabilir bir kategoride ortaya çıkar (Lampert, 2001, s. 312).

Şekil 6. San Francisco, USA (Kwiotek, 2011)

Talen ve Ellis'e göre (2004, s. 11-13) kentlerin sanat ürünü olarak varsayılmamasının başlıca sebebi sanatın tanımında yatmaktadır. Zira sanat yalnızca müzelerde seyredilen, duvarda asılan, kentsel açık ve yeşil alanları, özellikle meydan ve parkları süsleyen, sahnede sergilenen bir şey olarak nesneleştirilmiştir. Oysa estetik kavramı farklı ve zıt gibi görünen sanat ile kent kavramlarını birbirine kaynaştırabilecek olarak tanımlanır-

ken, sanatı kent planlama ile birleştirecek olanın şehrsel düzen ve dokudaki güzellik olduğu ileri sürülmektedir.

Şekil 7. İsfahan, İran (Gerster, 2009)

Kent tarihçilerinin büyük bir bölümü kent ve kent planlamada estetik olanın, bilhassa grid düzenleme olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu noktadaki tartışmalı olan ve aynı zamanda araştırmanın temel problemini teşkil eden konu; “güzelleştiren” şehrsel düzenin fiziki olarak görünen mi yoksa duyumsal olarak algılanan bir nitelik mi olduğu üzerinedir. Bu nedenle bu araştırma disiplinli görsel düzenlilik yerine işlevsel düzen sağlayan anlamlı sistemlerin oluşturduğu görsel düzensizliğin hâkim kılınması halinde kentin sanat eseri algısının güçleneceği hipotezine dayanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı tarihsel bir süreç içerisinde uygulanmış şehrsel düzenlemelerin farklılıklarını belirlemek ve kentin estetik bir değer taşıyan sanat ürünü olarak tezahürüne olan katkısını tespit etmektir. Araştırmada literatür taramasına dayanan tarihsel bir yöntem kullanılmıştır. Bu çerçevede kentlerin şehrsel düzenleri, sokak dokuları üzerinden elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ancak tarih öncesin-

den 20. yüzyıl modern şehircilik uygulamalarına kadar olan sürede, kent ve planlama tarihindeki şehrsel düzen (urban order) yaklaşımlarının her birini kronolojik esasta ve detaylı olarak tanımlamak yerine, çalışmanın amaçları doğrultusunda kalan şehircilik yaklaşımlarının ele alınması yöntem olarak benimsenmiştir.

2. Sanat, Güzellik ve Kent

Sanat ve güzellik arasında tesis edilmiş olan bağda Platon, Aristo, Kant, Shiller, Hegel, Vischer, Heidegger gibi pek çok sanat felsefecisi tarafından güzellik kavramı ve güzel olanın nitelikleri tanımlanmıştır. Güzelliğin içsel niteliklerinin dışında biçimsel niteliklerinin orantı, simetri ve harmoni (uyum) olduğu kabul edilir. Güzelliğin tanımı tartışmalı olmakla birlikte Aristoteles gibi güzelliği matematiksel olarak değerlendiren ve ahenk, düzen ve sınır olarak açıklayanların yanı sıra Kant gibi güzeli bir estetik değer olarak hoş, iyi, doğru ve faydalıdan ayıran yaklaşımlar da söz konusudur. Güzelliğin iyi, hoş, yüce ve fayda ile ilişkisi probleminin içerisinde güzelin çevre ile ilişkisi problemi mekân düzenleme pratikleri açısından daha verimli bir tartışma olacaktır. Bu anlamda Carlson (2009), Berleant (1992, 1997) ve Sasaki'nin (2001) çalışmaları estetiğin çevre ve doğa ile ilişkili olduğunu savunmuştur.

Sasaki (2001, s. sy) Batılı kaynaklardaki estetik kavramının yalnızca görsel ve biçimsel bir içerik taşıyan güzellik fikri ile anlaşılamayacağını ifade eder. Buna göre güzellik tüm çevresine ışıyarak yayılan bir güce sahip olup “güzelleştiren güzellik” olarak tanımlanır. Dahası Sasaki'nin ifadelerinde güzelliğin yalnızca çevresini güzelleştirmekle kalmadığı aynı zamanda çevresine mutluluk verici olduğu savunulmaktadır. Bu vechi ile güzellik çevresindekilere, dahası insanlara, olumlu yönde sirayet eden bir enerji olarak değerlendirilebilir. Mutluluk gibi sanatın insan üzerindeki etkileri hedonistik sanat kuramında renk, ton, şekil, koku, tat gibi duyumsal niteliklerde hissedilen “estetik memnuniyet” biçiminde sunulmaktadır.

Bu minvalde meydana getirilen sanat eseri izleyicinin yaşamını değiştirebilir, memnun edebilir, hareket ettirebilir veya şaşırtabilir (Hospers, 2013).

Dewey kısaca sanat veya güzellik felsefesi olarak tanımlanan estetiği, güzellik kavramının ötesinde bütün duyularımızla eşit oranda algıladığımız ve yaşadığımız, kendi deneyimlerimiz içinde bir anlam kazanan olarak açıklamaktadır (1934, s. 88, 113). Bu bakımdan sanat eseri estetik olarak deneyimlendiği için her zaman yeniden yaratılan, yeni anlamlar kazanan bir şeydir. Dolayısıyla sanatın bilimden net farklarından biri ifade edilen anlamın sürekli olarak değişmesidir.

Nietzsche (1997) sanattaki üslup ikiliğini ve bir anlamda sanat kategorilerini;

- düş ve imgelerle beliren, varlığa ve doğaya rasyonel bir biçim, form ve düzen vermeyi amaçlayan ve plastik sanat ile özdeşleşen Apollonistik üslup,

- doğaya bir dış biçim vermeksizin elde edilen, varlık ve doğa ile bütünleşen bir düzeni coşku, vecd hali ile yaşatan, ve müzik sanatı ile özdeşleşen Dionysosistik üslup

olarak net bir biçimde tanımlar. Bu ikiliği ve bunlardan teşekkül eden düzenin niteliğini Erzen'in sözel ve okur-yazar toplumlardaki farklılığı açıklamaya getirdiği "göz – kulak ayrımı" olarak okumak mümkündür (2006, s. 60-61). Apollonistik üslupta sanata ve sanat eserine olan yaklaşım onu göz ile kavramayı, zihinsel bir tanımayı ve algılamayı gerektirirken, Dionysosistik üslup kulak ile kavramayı, sezgisel bir tanımayı ve algılamayı ihtiyaç kılar.

Göze ve kulağa hitap eden sanat karşılaştırmasında, Cansever'in (1991, s. 35) sanat kategorilerini; varlık ve çevre bilinci yerine bireylerin kişisel tercihlerini seyretmeye imkân tanıyan "insanın seyircisi olduğu sanat"³ ve çevrenin güzelleştirilmesi bilincini aşıl原因an "yaşanan sanat" olarak temelde iki bölümde ele alışı dikkat çekicidir. Buna dayanarak Cansever İslam sanatında mimarının dünyayı güzelleştiren bir sanat olarak diğer sanat dallarından farklı bir önemi olduğunu ifade eder.

Sonuç olarak sanat göz ve/veya kulak ile kavramayı gerektiren bir frekans aralığında seyredir. Bu nedenle görmeksizin ya da duymaksızın

³ İnsanın seyircisi olduğu sanat, yönlendiren sanat olarak da adlandırılabilir.

sanatı ve sanat eserini tanımlamanın güç olduğu söylenebilir. Bu bağlamda duyularımızla çevresini güzelleştirdiğini algıladığımız her bir eser estetik, güzeldir. O halde güzelleştiren güzellik kavramını çevre ile hem fiziksel hem tinsel bir uyum kurabilme kabiliyetine sahip olan sanat olarak görmek gerekir.

2.1. Bir Sanat Eseri Olarak Kent: “Politik Sanat Formu”

Kentin bir sanat eseri, bir estetik ürün olduğu görüşü (Erzen, 2006, s. 115) ve kent planlamanın sanat ile yakın bir ilişkide olduğu savı yeni dile getirilen bir düşünce değildir. Lampert’e göre kent planlama ve tasarım; materyalleri sokaklar, meydanlar, kentin surları, komşuluk birimleri, çarşılar, vb. olan bir sanattır. “Kent sanatı” olarak adlandırılacak olan bu sanatsal kategori diğer kategoriler gibi bireysel bir sanat olmayıp, diğerlerinin birleşiminden meydana gelen karma, “hibrit” bir sanattır (2001, s. 313).

Hegel’in tanımladığı sanat formlarından⁴ biri olan ve doğanın bütünlüğünü bozan bir biçimde teşekkül eden “politik sanat formu” (2004, s. 240, 250), kent sanatı ile eşleştirilebilir. Hegel Yunan kent dünyasını politik bir sanat ürünü olarak adlandırırken, kenti açık bir biçimde bir sanat eseri olarak varsaydığını söylememiştir. Ancak sanat felsefecileri arasında güzellik kavramı bağlamında kent, sokak ve yapılardan söz ederek kent ve sanat arasındaki ilişkiyi kurmaya en çok yaklaşan Hegel olmuştur. Buna göre doğa güzelliği ve estetik güzellik yanı sıra politik sanat eliyle üretilmiş olan üçüncü bir tür güzellik daha bulunur (Lampert, 2001, s. 322). Bu güzellik türü, doğa ve este-

⁴ Hegel güzelliği doğa dışında bulur ve bunu “güzelliğin ideası” olarak adlandırır. İdeal olan formun (dış fiziksel yön) ve anlamın (iç tinsel yön) mükemmel uyumu ve dengesinden ortaya çıkar. Hegel’deki “tin” yaratıcı bir imge olarak kendine bir form yaratır. Böylece “tin” bireysel sanatlar sistemi içerisinde mimarlık’ta Sembolik; heykel’de Klasik; resim, müzik ve şiir’de Romantik sanat formlarını yakalar (Hegel, 1975, s. 90). Hegel’in politik sanat anlatımında yapı tasarımının önemli bir parçasını oluşturan sokaklar ve meydanlar yerine yapılar üzerinde durması dikkat çekicidir (Lampert 2001, s. 317).

tik güzellik arasında yer alan, izlemek yerine yaşadığımız ve bu haliyle “yarım yamalak” olarak tanımlanan bir güzelliştir.

19. yüzyılın önemli ressamlarından biri olan Jean François Millet düz biçimde mi, yoksa eğri şekilde mi bir ağacın daha güzel olduğu sorusuna “en iyi konumda olanın güzel olduğu” yanıtını verir. Millet’e göre “bir eserin tüm parçaları arasında kurulan karşılıklı ilişkiler ve iki taraflı bağımlılıklar onun güzelliğini oluşturur” ve kendini uygun bir zaman ve yerde bulan her şey kendini adilane bir tavır ile “güzel” olarak adlandırabilir (Aktaran: Michel, 1887, s. 70).

Güzellikteki uygunluk ilkesi Millet’ten bir kaç on yıl sonra mimarlar ve plancılar tarafından da dile getirilmiştir. İlk, John Nolen güzellik tanımını Millet’e benzer biçimde “uygun ve yerinde oluş (*fitness and appropriateness*)” olarak ele almış ve bu amaç doğrultusunda topografyaya uyan sokakların ve caddelelerin tasarlanması gerektiğini savunmuştur (Aktaran: Beck, 2013, s. 151; Talen, 2013, s. 26).

Kentin ve kent planlamanın sanat ile birleştirilmesi noktasında sunulan “Güzel Kent”⁵ hareketi ve “İşlevsel Kent”⁶ hare-

⁵ Ortaçağ Londra kenti sokak dokusuna düzen getirmeyi amaçlayan 1811 tarihli John Nash tarafından uzun vista noktaları oluşturularak planlanan Regent Street (Barnett, 1987, s. 22, 52) hem Londra’daki ilk planlı gelişmelerden biri hem kentsel tasarımda “Beaux Arts” yaklaşımının bir örneği olarak önemlidir. Ne var ki Nash’in Regent Street ve Regent Park tasarımları “gücün konvansiyonel biçimi” olmakla birlikte, kentsel mekâna açılan yapıların ön yüzlerindeki uygulamalar, bir dizi klasik tarzdaki teraslı ev görünümü sayesinde cephelere anıtsal bir nitelik kazandırdığı için bir gösteri sahnesi yaratmakla itham edilmiştir (Habraken ve Teicher, 1998, s. 308). Güzel Kent hareketi ile birlikte “Şehir Sanatı (*municipal art*)”, “Toplum Sanatı (*civic art*)” ve “Sokak Sanatı (*outdoor art*)” gibi yaklaşımlar da söz konusudur. Şehir Sanatı kullanılan renkler gibi şehrin görünümünü bir bakıma vitrinini düzenleme çalışması olarak kalır. Leon Battista Alberti, Charles Mulford Robinson, Camillo Sitte, John Ruskin, William Morris, Elbert Peets ve Werner Hegemann’nın temsilciliğini yaptığı Toplum Sanatı ise savunduğu denge, fayda ve güzellik ilkeleri ile Ortaçağ kentinin yeni bir şekillendirilmesi olarak yaşamıştır.

ketinin takipçilerince benimsenen zamana ve yere uygunluk ilkesi kent planları yapılırken sokaklar, meydanlar, anıtlar gibi kentsel öğelerin birbirine göre ele alınması olarak tanımlanmıştır (Talen, 2005). Bu bağlamda Hendrik Petrus Berlage'ın tasarladığı Amsterdam planı⁷ “çeşitlilik içinde birlik” ilkesi üzerine temellendirilmiştir. Berlage tasarımı birlik ilkesinin yakalanabilmesini geometriye, düzene ve kurallı sisteme ve aynı zamanda çevre koşullarına ve ilişkilerine uygun olmaya dayandırmaktadır (Talen ve Ellis, 2004, s. 15; Zarzar, 2010). Benzer bir biçimde, Klaus Günther bütünlük ilkesini uygunluk ilkesi olarak belirtir (1993, s. 283).

Millet'e çok daha yakın bir çizgide duran Turgut Cansever uygunluk ilkesini adalet kavramı ile eşleştirerek mekânsal konfigürasyonların ele alınmasına bir öneride bulunur. Cansever İslam mimarisinin tasarlanması için yapılması gerekenlerden ilkinin dar manada herkese kendi hakkını vermek; geniş manada her şeyi diğer şeylere göre doğru yerine koymak olarak kabaca tanımlanabilen “adalet”⁸ olduğunu belirtir (1997, s. 27).

Kent ve kent planlamanın sanat ile birleştirilmesi düşüncesine yöneltilen eleştiriler arasında öncelikli bir yeri olan Jane Jacobs'ının “Şehir sanat eseri olamaz” (1961, s. 375) ifadesidir. Bunun yanı sıra eleştirilerde yönetici bireylerin, ideolojinin ve-

⁶ İşlevsel Kent (*the city efficient*) hareketi aşırı bir düzen ve kontrol etmeye odaklanmış, teknoloji ve verimlilik ile güzellik ve sanatı bir araya getirmeye gayret etmiştir (Talen, 2005, s. 135-136).

⁷ Planda yer alan kıvrımlardan ve oval biçimlerden oluşan çizgilerdeki evlerin birbirini rahatsız etmeyecek bir biçimde sıralanması uygulaması ile Amsterdam Menkul Kıymetler Borsa binası ve çevresindeki düzenlemeler bu ilke uyarınca şekillenmiştir.

⁸ Cansever adaletin sağlanabilmesinin her şeyi diğer şeylere göre doğru yerine koymakla, diğer bir deyişle maddi varlık düzeyinin unsurlarına, bio-sosyal, dini hakikatler ve kanunlara göre doğru yere yerleştirmekle olabileceğini ifade eder.

ya bir kurumun tahakkümü, otoriterlik sınırlarının genişlemesi, soyut tasarımlarla fiziksel mekânın ve toplumsal yapının mutlak gücün kontrolü altında ezilmesi sorun olarak tanımlanır.

Aslında eleştirilerin hedefinde kenti ekonomi ve istatistikî modellerle algılayan, “şehirleri disipline edilmiş sanat eserlerine çevirmeyi” amaçlayan ve estetik perspektifi “günlük yaşamın estetikleştirilmesi” (Boyer, 1988) olan modern şehircilik ilkeleridir. Zira sanat ve kent arasındaki ilişkinin kopuşu büyük oranda II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiş ve “harekete geçirilmiş şehircilik (*activated urbanity*)” yaklaşımından “yapmacık şehircilik (*contrived urbanity*)” hareketine olan sapmayı, kentsel tasarımda biçimlilik ile biçimsizlik arasındaki estetik ayrımını beraberinde getirmiştir. Talen ve Ellis’e göre (2004, s. 14-19) bu eleştirilerdeki temel yanlış sanatın yerleşik otokrasinin görkemini sembolize etmek üzere kullanılması ile estetik değer taşıyan, hatırlanabilir ve tatmin eden kentler yaratılmasında kullanılmasının birbirine karıştırılması sebebiyle gerçekleşir.

Sonuç itibarıyla kentin bir sanat eseri olarak tanımlanabilmesinde şehirselleşimde uygunluk ilkesine olan bir duyarlılık göze çarpmaktadır. Bu nedenle kent planlamanın uygunluk ilkesi uyarınca çevresine, yani bir parçası olduğu doğaya yerinde, adaletle muamele etmesi sonucunda “güzellik” ortaya çıkabilecektir. Ancak böylesine bir süreçte gelişen kent Hegel’in sembolik, klasik ve romantik sanat formlarını bütünleyebilen bir politik sanat formuna, başlı başına bir sanat eserine dönüşecektir.

3. Şehirsel Düzen Biçimleri

Yeryüzünün veya insanın bir parçası olduğu çevrenin mevsimlerin gelişi, gecenin gündüzü takip etmesi gibi sayısız çevrimsel işleyiş mekanizmaları vardır. Kozmik/Çevresel düzen evrensel fizik, sosyal ve biyolojik kanunlar ışığında ortaya çıkan bu mekanizmanın adıdır. Sınırsız yeryüzünün sınırlı mekân parçaları olan şehirlerin de bir düzeni vardır. Diğer yandan insanoğlu yeryüzünde duyumsadığı her şeyde, her sistemde, - bilimde, sanatta, dinde, felsefede ve hepsinden ötesi yaşamda - içerisinde bir takım kurallar dizesi ihtiva eden bir düzen arayışı içinde olmuştur. En büyük erdemi kent inşa etme sanatı olarak kabul etmiş olan pek çok tarihsel, politik, otoriter aktör her zaman kente ve yol, yapı gibi kentsel öğelere değiştirmek, yönlendirmek, düzen vermek maksadıyla müdahale etme arzusu taşımıştır. Klasik çağın Büyük İskender'i, Bizans döneminin Konstantin'i, Osmanlı döneminin Fatih Sultan Mehmet'i, Sosyalist dönemin Lenin'i bunlar arasında sayılabilir.

Düzeni tanımlayan faktörler; düzen olarak algılanan bütünün öğeleri ve bu öğeler arasındaki ilişkilerdir (Kuntz, 1968, s. xxxiv). Rapoport (1977) bir düzen içinde olması gereken öğeleri, sabit nitelikli olup olmamalarına göre değerlendirir. Buna göre yapılar, yollar, caddeler, köprüler, vb. kalıcı nitelikli öğeler; kent mobilyaları, bitkiler gibi düzenin anlamını pekiştirmekte kullanılabilen yarı-kalıcı nitelikli öğeler; canlı varlıklar kalıcı olmayan nitelikli öğelerdir.

Düzen ya da düzenleme biçimleri hangi yöntemlerle inşa edilirse edilsin "güven ve huzur" olarak tezahür eden bir algı yaratırken, bunun tam tersi yani düzensizliğin hakim olduğu bir görünüm ise "kaos ve huzursuzluk" biçiminde sezilir. Düzen kendi içerisinde hiyerarşiler, kurallar ve ilkeler içermesi sebebiyle kentsel dokuların, mimarlığın ve aynı zamanda sanatın yaratılmasında ifade özgürlüğünü kısıtlayan ve inovasyonu ortadan kaldıran bir nitelik olarak görülür (Aktaran: Talen, 2002, s. 304). Bu nedenle kolay kontrol edilmeyen, serbest bırakılmış uyumlu bir düzen arayışı vardır. Bu minval üzere Jacobs "şehir düzeni yalanı" olarak ifade

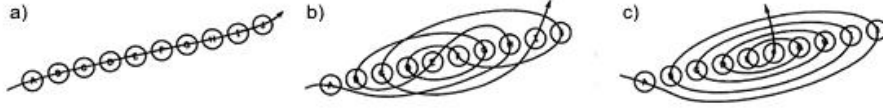
edilen kopyalayarak üretilmiş düzenin şehir düzenini temsil etmediğini, bunun yerine sonbaharda düşen ağaç yaprakları gibi “işlevsel düzen sağlayan karmaşık sistemleri kaos değil düzen olarak görmek” gerektiğini savunur (1961, s. 375). Benzer bir biçimde Talen ve Ellis, şehrsel düzenin düzen-düzensizlik arasında hibrit bir yapıda olması gerektiğini ileri sürer. Buna göre mekânsal yapının düzeni daha çok kaosa benzeyen; ne tamamen keyfi, rastgele, öznel ve yukarıdan- aşağıya dikte edilmiş bir yapıda ne de gerekçeli, rastgele olmayan, nesnel ve aşağıdan-yukarıya ayrıksılık gösteren bir yapıda, bir başka deyişle “düzen ile düzensizlik” ya da “klasizm ile anarşi” arasındaki sınırda olması durumunda kent güzelliğe bürünür (2004, s. 27).

Kültürel kavramlar (emics) ve ahlaki kategoriler (etics) bağlamında ortaya çıkan ilişkiler, ayarlamalar, kurallar, dokular gibi konularda düzen ötekilere göre farklılığı hatırlanabilir ve durağan olmayı gerektirir (Rapoport, 1984, s. 52-53, 59). Bu bağlamda hem doğal çevrenin, hem yapı-lı çevrenin, bilhassa kentlerin, toplumun kültürel alanı ve dini hassasiyetleriyle derinlemesine bir ilişki kuran bir düzeni içerdikleri söylenebilir. Dolayısıyla şehrsel düzeni anlayabilmek için arka planda yatan kültürel-dini şablonu ayırtılabilmek gerekir.

Rapoport’a göre (1977, 1982, 1984) mekânsal düzen zaman, anlam ve iletişim ile yakından ilişkili olup, hiçbir düzen rastgele olmayan olarak açıklanamaz. Anlam içeriden ve dışarıdan bakana göre değişeceğinden sosyal ve fiziki bir düzenlemenin olmaması kaos olarak okunurken, kültürel ve sosyal ilişkileri yansıtan bir organizasyonun da farklı kuralları olan bir düzen olduğu kabul edilebilir. Zira kaos olarak algılanan organizasyon bir takım toplumsal normlar, kültürel değerler, ahlaki kurallardan teşekkül eden bir düzen olabilir.

Eylemler ve mimarlık arasındaki ilişki “eylemler sistemi, yerleşmeler sistemi içinde cereyan eder” olarak ifade edilir (Rapoport, 1990, s. 14). Buna göre toplumun kültürüne göre eylemlerin mekândaki dizilişleri üç farklı tipte gerçekleşir. Yerleşmenin konfigürasyonu yakınlık/verimlilik, araçsallık vurgusuna (Şekil 9a); sosyal/toplumsal statü ilişkilerine (Şekil

9b); ve gizli/örtük ilişkilere (Şekil 9c) dayanmasına bağlı olarak farklılık gösterir.

Şekil 8. Farklı kültürlere göre yerleşmelerin mekânsal dizilişi (Rapoport, 1990, s. 14)

Merkezi bir mevkide yerleşimi söz konusu düzenlemenin önemine ve toplumsal konum ya da statüsüne ışık tutmaktadır. Ancak bunun doğru orantılı olarak gerçekleşip gerçekleşmediği tartışmalıdır. Rapoport düzen - düzensizlik yerine “yüksek bir üslup”⁹ ve “yerel bir üslup” kavramlarını öne sürmektedir. Buna göre mekânsal organizasyonun düzenliliği yüksek bir üsluba ve toplumsal konumun üstünlüğüne işarettir. Örneğin; Antik Nubia ve Mısır kent düzenleme örneklerinde toplumun elit tabakası için ayrılmış mekânlarda yüksek bir üslup; toplumun alt tabakası için ayrılmış mekânlarda daha yerel ve daha organik bir düzenleme kurgulanmıştır (1977; 1984, s. 59-60).

Sonuç itibarıyla tarih boyunca toplumların kültürel ve ahlaki nitelikleri doğrultusunda ızgara, radyal ve üçgen sistemlerin kullanımıyla elde edilmiş farklı mekân düzenleme pratikleri ile karşılaşmıştır. Rapoport (1984) şehirsiz düzen farklılıklarını Meksika yerleşmeleri, geleneksel Çin kenti, Roma kenti ve Müslüman kenti; Spiro Kostof (1991, 1992) organik, grid, diagram ve büyük tarz başlıklarında incelemiştir. Michael E. Smith (2007) kentsel yapıların ve mekânların biçimlerini yarı ortografik¹⁰, bütünleşik ortografik, modüler ortografik, diğer geometrik formlar olarak ele alırken bunların erişebilirlik, anlam, mekânsal doku, oryantasyon niteliklerini değerlendirmiştir. Ancak burada her üç yaklaşıma belli bir mesafede

⁹ İngilizce “high-style” yüksek bir üslup olarak tercüme edilmiştir.

¹⁰ Ortografik’in kelime anlamı dik açılara ait, dik açıları kapsayan veya dik açılardan oluşandır.

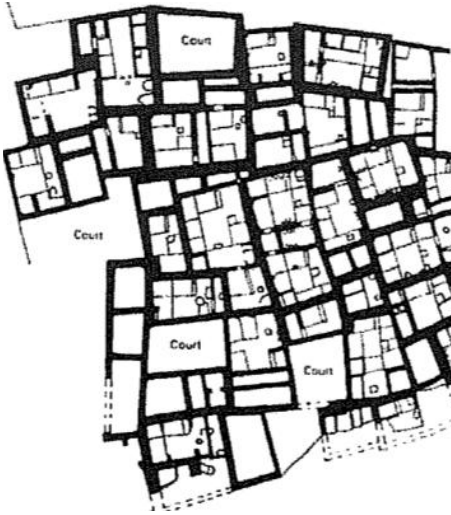
bir paralellikte mekân düzenleme çeşitleri Euclidian bir bakışa dayandırılıp dayandırılmamasına göre mekanik ve organik olarak temel iki kategoride incelenecektir.

3.1. Mekanik Düzen

Mekanik düzenlemeler; yarı mekanik, modüler mekanik, çizgisel mekanik, kümeli mekanik ve ortografik olmayan mekanik düzenden oluşmaktadır.

3.1.1. Yarı Mekanik Düzen¹¹

Yarı mekanik düzen dik açılı öğelerin dik açılı olmayan bir konfigürasyonu sonucu ortaya çıkar. Bu düzenlemenin en önemli örnekleri Neolitik dönem kenti Çatalhöyük, Sümer kenti Ur ve Harasan kenti Mohenjo-Daro'dur (Morris, 1994, s. 19, 23, 33; Smith, 2007, s. 13-14).

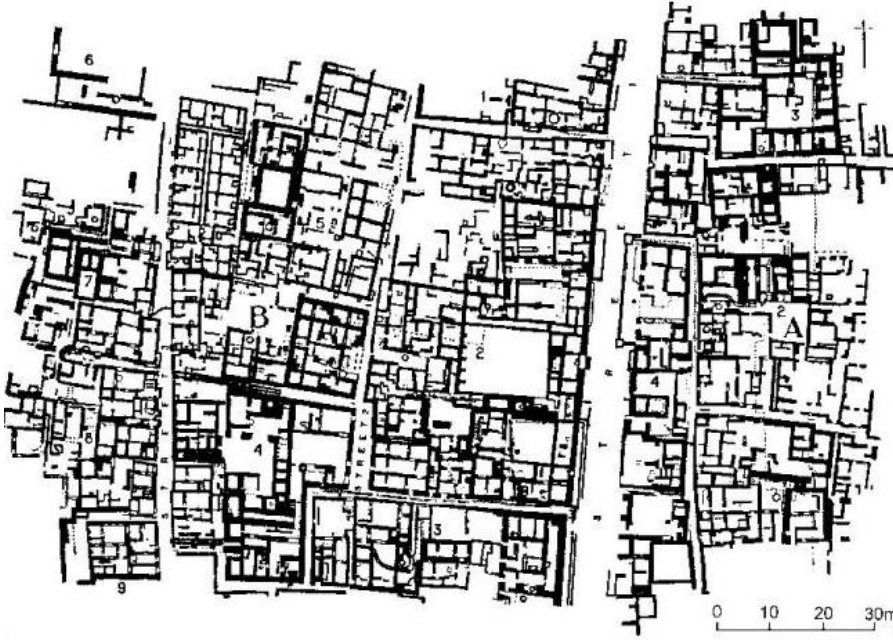

Şekil 9. Çatalhöyük kenti (Mellaart, 1964)

Şekil 10. Ur kenti ("The Ah site...", t.y.)

¹¹ Bu şehirselsel düzen Michael E. Smith'in sınıflandırmasında yer alan yarı ortogonal (*semiorthogonal urban blocks*) ile benzerdir.

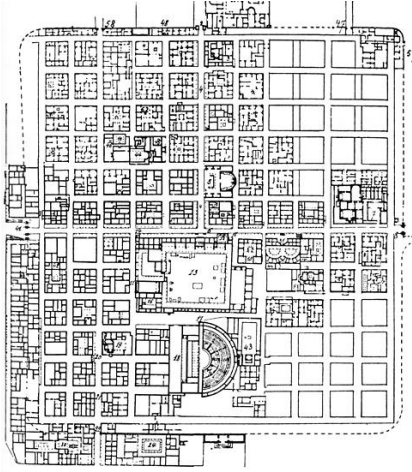
Şekil 11. Mohenjo-Daro kenti ("Plan of Mohenjo Daro...", 2008)

Çatalhöyük'te (Resim 10) avlu çevresinde oda düzenindeki konutlar arasında bir sokak yapısı olmaması sebebiyle yapılara erişim tam kontrol altındadır. Ur kentindeki (Resim 11) mekânsal düzen oda-avlu sistemindeki konutlar arasında organik sokakların ve hatta cul de sac'ların varlığı İslam kenti dokusuna benzerdir. Mohenjo-Daro kentinde (Resim 12) ise dikdörtgen biçimdeki büyük ölçekli avlu-oda sistemindeki içe dönük konutlar tali sokaklar aracılığıyla kuzey-güney doğrultusundaki ana caddeye uzanır.

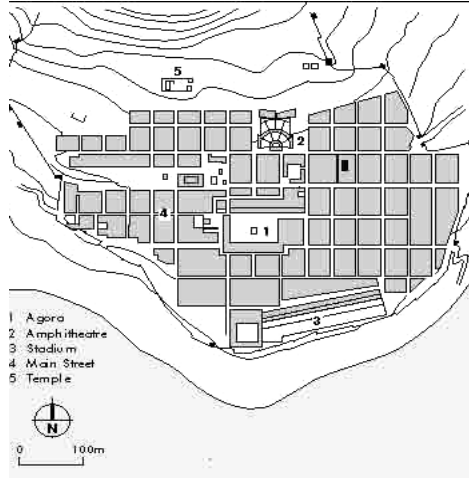
3.1.2. Modüler Mekanik Düzen

Modüler mekanik düzen iki seri paralel çizginin kesişmesi ile elde edilen ve seri halinde kendini tekrarlayan eş büyüklükteki modüllerin bir araya gelişinden ortaya çıkan bir (gridal) örüntüdür. Bu örüntü sabit bir dizi alan tanımlarken bir araya gelen mekânların büyüklükleri ve işlevleri değişse bile modüller arasındaki ilişki hep sabit kalır. Bakılan noktadan son-

suzluğa uzanıyor gibi görünen, değişmeyen görüş açısıyla sokaktaki hareket kabiliyeti özgürlüğünün yanında sokak çatışmalarını kontrol altına almaya imkân tanıyan ve görsel fiziki güzellik algısına hizmet eden uzun, dümdüz yollar bu düzenin önemli bir niteliğidir.

Şekil 12. Timgad kenti ("Plan of Timgad", t.y.)

Şekil 13. Priene kenti ("Plan of Priene", t.y.)

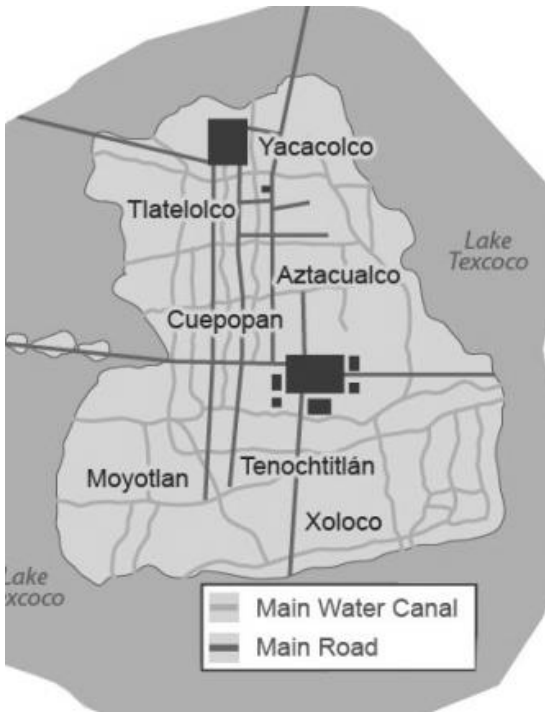

Şekil 14. Kahun kenti (Vendel, 2001)

Roma kenti Timgad, Pompei, Yunan kenti Priene, Delos, Miletos (Morris, 1994, s. 29, 44, 89) eşbiçimlilik üzerine kurulmuş kentlerden sadece bir kaçıdır. Gridal örüntünün içinde sürekliliğin kesildiği noktalarda kamu yapıları inşa edilir ve kamusal alanlar örüntünün içinde tanımlı ikinci bir örüntü ortaya çıkarır. Örneğin, Priene kentinin sabit kare modülleri arasında kalan boşluklar güçlü negatif mekân etkisi ile örüntünün niteliğini pekiştirir.

3.1.3. Çizgisel Mekanik Düzen

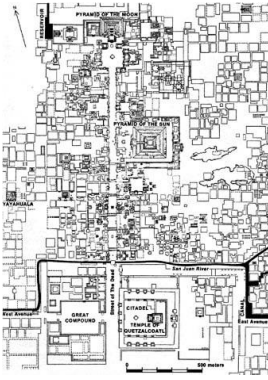
Çizgisel mekanik düzende, bir dizi ortografik mekân ya birbirine doğrudan doğruya bütünleştirilmiş ya da ardışık mekânlar dizisi çizgisel bir mekân aracılığıyla birbirine bağlanmıştır. Örneğin; Kamboçya'nın Angkor kentinde

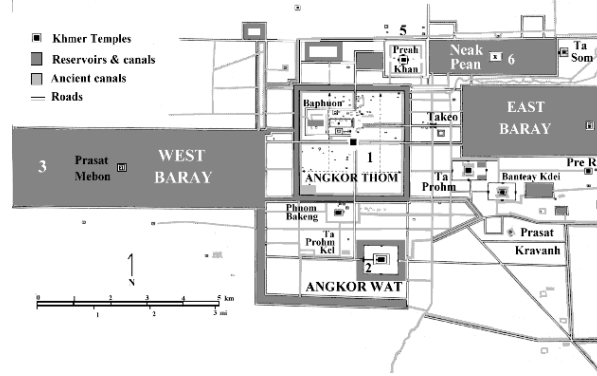
Şekil 15. Tenochtitlan ("Map of Tenochtitlan", 2008)

east baray, angkor thom, angkor wat ve west baray mekânları (Zieger, 2010) birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Meksika kentlerinden Tenochtitlan ve Teotihuacán kentlerinde ise tapınaklar, piramitler veya pazar alanları arasındaki bir cadde zincirleme ilişkiyi yaratmıştır. Ardışık mekânlar dizisi içinde kutsal veya simgesel açıdan önemli olan mekânlar hem büyüklük hem çizgisel mekâna göre konum itibarıyla diğerlerinden farklılaşır. Teotihuacán kentinde "avenue of the dead" cad-

desi üzerinde ve bu caddenin başı ve sonunda yer alan tapınak mekânları kentin diğer yapılarından daha önemli bir anlam taşır.

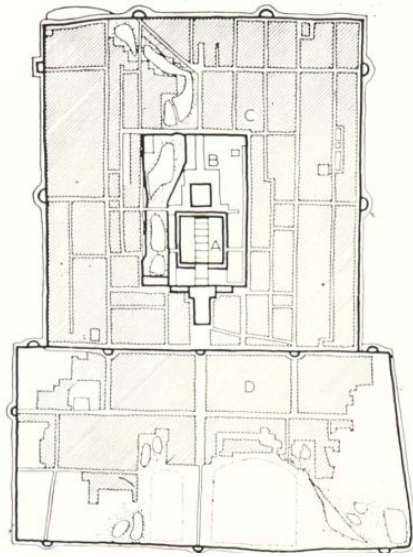
Şekil 16. Teotihuacán (Smith, 2011)

Şekil 17. Angkor kenti (Zieger, 2010)

3.1.4. Kümeli Mekanik Düzen

Kümeli mekanik düzen yinelenen mekânların tanımlanmış bir alan vb.

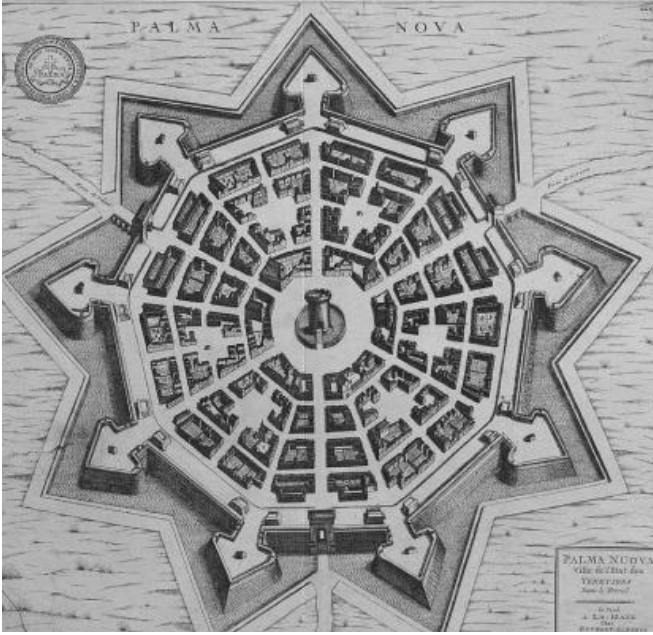

Şekil 19. Pekin kenti (Filipovitch, 2006)

etrafında kümelenmesi, gruplanması ile elde edilir. Bu düzenleme birkaç mekânın şehir düzenindeki öneminin ortaya çıkarılmasına yardımcı olur. Örneğin, Pekin’de (Resim 19) toplumsal konumlara bağlı olarak geliştirilen kümeli mekanik bir düzenlemeye rastlanır. Şehrin görsel alanında duvarlar içerisine alınmış bölgeler önce iç ve dış kent olarak ikiye, daha sonra içkent olarak adlandırılan bölge; tartar, imparatorluk ve saklı kent olmak üzere üç parçaya ayrılır (Morris, 1994, s. 403). Birbirinden katı bir biçimde ayrıştırılmış bu bölgeler

oluşturduğu simetrik bir planda olan Sforzinda kenti¹² ile kendini gösterir. Palma Nova'da (Şekil 22) hayat bulan bu ideal kent planı Rönesans döneminin tek merkezli perspektifinin, yani yapıyı/nesneyi tek bir yönden algılayan bir üslubun eseridir.

Pierre Charles L'Enfant tarafından Washington D.C. için 1791 tarihinde tasarlanan planda (Şekil 23), doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda

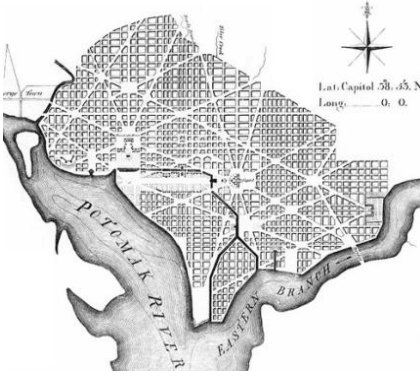

Şekil 22. Palma Nova ("Plan of Palma...", t.y.)

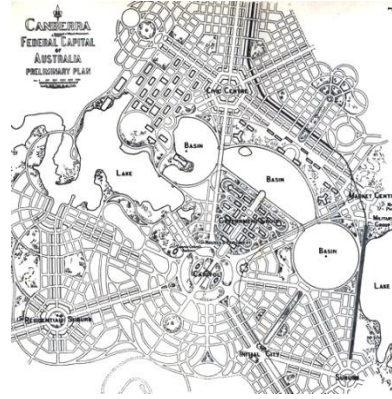
yönlendirilen ve grid bir düzende ortaya çıkarılan sokakların, diyagonal olarak yönlendirilen geniş caddeler ile kesiştiği noktalarda kentin açık alanlarının, meydanlarının yerleştirildiği görülür. Walter Burley Griffin'in 1912 tarihli Canberra şehri tasarımı (Şekil 24), iki dağ arasındaki arazi

ekseni ile bunların arasında kalan su eksenini birleştiren bir diyagonal yollarla kesilen grid bir örüntü ortaya koyar (Kostof, 1992, s. 192).

¹² Sforzinda ortaçağ kentlerinin oransızlığına ve karmaşasına karşıt olarak doğmuştur. Planda "süreklilik, güzellik ve fayda" değerlerine bağlı kalındığı görülür ("Sforzinda...", 2007).

Şekil 20. Washington D.C. (L'Enfant, 1792)

Şekil 21. Canberra (Griffin, 1914)

Temsilcileri arasında Soria y Mata'nın "doğrusal kenti", Eugene Hearnard'ın "Motorlu kenti", Tony Garnier'in "Endüstri kenti" ve Le Corbusier'in¹³ "Işıyan kenti", Frank Lloyd Wright'ın "The Broadacre kenti"nin bulunduğu modern şehircilik, şehirselleşme açısından o zamana değin görülen en radikal başkalaşımın adıdır. Şehir düzeninin alacağı şekil sert bir biçimde telkin edilir. Bu hareket makine çağında hem toplumu hem fizik mekânı makineleştirme iddiasını benimser (Ragon, 2010). Zira bu kent içinde yaşayan yayalar için değil şehir trafiği sorununun çözülmesi için tasarlanmıştır¹⁴.

Sanayi döneminin getirdiği düzensizliği ya da karmaşayı kurduğu "düzen" ile terbiye etmeye çalışan modern şehircilik hareketi kente bireyselleşme, bağlamdan kopma ve mekânı parçalama özgürlüğü tanırken, kentin sanat ile bütünleşmesini müze mekânlarına bırakır (Talen ve Ellis, 2004). Bu tür düzenlemelerde kusursuz, katı bir geometrik mekânsal düzenleme hâkimdir. Bu şehirselleşme düzeni kozmik düzen içerisine adeta ka-

¹³ Le Corbusier'in aşırı sınıflandırma konusundaki saplantısını "insan arı gibi geometrik hücreler inşa eden bir hayvandır..eğri yol eşeklerin doğru yol insanların yoludur...sokakları öldürmeliyiz" (Ragon, 2010, s. 434) ifadeleri net bir biçimde ortaya koyar.

¹⁴ Le Corbusier'in aşırı sınıflandırma konusundaki saplantısını "insan arı gibi geometrik hücreler inşa eden bir hayvandır..eğri yol eşeklerin doğru yol insanların yoludur...sokakları öldürmeliyiz" (Ragon, 2010, s. 434) ifadeleri net bir biçimde ortaya koyar.

nan dairesel formdaki şehir düzeni ise büyük bir avlunun merkezinde bulunan cami, saray vb. birimleri ile avlunun çevresinde yer alan konut birimlerinden oluşur (Kostof, 1992, s. 185).

3.2. Organik Düzen

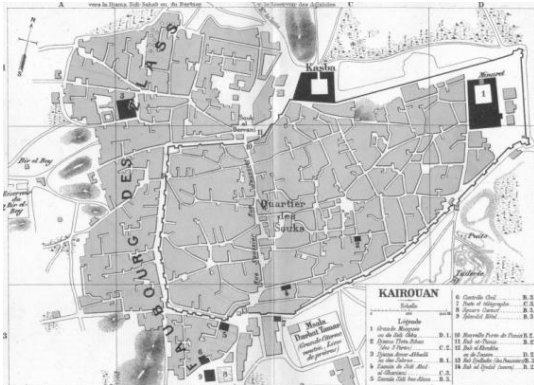
Organik düzen genellikle önceden planlanmış bir müdahale olmaksızın ortaya çıkan bir mekânsal düzenleme olarak tanımlanabilir. Bu düzenin

Şekil 27. Arras, Fransa (Pounds, 2005, s. 33)

ortaya çıkışında topografya, arazi bölünmesi ve *synoikisis*¹⁵ etkilidir (Morris, 1994, s. 52-69). Bu şehirseldüzenin en iyi örnekleri Ortaçağ Avrupa kentlerinin (Resim 27) bir bölümü ve İslam kentleridir (Resim 28).

Rapoport'un düzeni meydana getiren olarak gösterdiği kalıcı, yarı-kalıcı ve kalıcı olmayan nitelikli öğeler, İslam kentleri için fânîlik ve kalıcı-

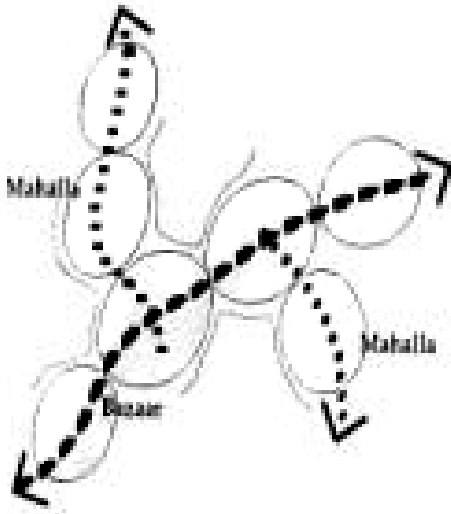
Şekil 28. Kayrevan, Tunus (Delt, 1909)

lık iddiasında olan yapılar olarak iki başlıkta değerlendirilmektedir (Cansever, 1997). Kentin konut alanları fâniliği sembolize eden geçici bölümler iken, anıtsal yapı ve yapı grupları kalıcı olması istenilen bölümlerdir. İslam kentlerinde genellikle çarşı bölgeleri ve anıt-

¹⁵ Synoikisis, antik Grek terminolojisinde farklı halkların yönetim düzenlerini birleştirip yeni tek bir yönetim organı belirlemeleridir.

sal yapı grupları haricinde konut bölgelerinde kökten etkileyici bir dik açılı iz göz ile duyumsanamaz. İslam kentlerine özgü olarak konut alanlarının farklı sosyal nitelikler çerçevesinde kümelenmesi ve yaygın bir biçimde “mahalle”¹⁶ adıyla gruplanması söz konusudur. Bu fiziki anlamda bir “zoning”¹⁷ değildir (Rapoport, 1984, s. 59). Tam tersine fiziki nitelikler içermeyen ancak gruplamaya dâhil olan toplumsal sınıfların örgütlenmesini, sosyal bir düzeni gerçekleştirir.

İslam kentlerinde mekânsal düzenlenme, önceden belirlenmiş bir form

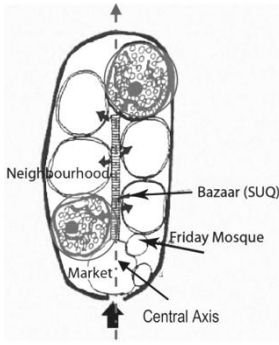
Şekil 29. Mahalle (Khan, 1982, s. 29)

olmaksızın tamamen komşuların birbirleri arasındaki davranış eğilimlerini belirleyen gelenekler, adetler ve toplumsal normların üzerine inşa edilen “sosyal anlaşmadan” (Habraken ve Teicher, 1998, s. 289) ortaya çıkar. Sokak toplumsal eylemlerden uzak kapalı bir mekândır. Görsel alanda sokakların etrafı, evlerin yüksek ve süslemeden yoksun avlu duvarları ile çevrilmiştir. Sokakta avlu kapıları önünde yer alan oturma birimlerinde, yine avlu giriş kapısı üzerinde yer alan lentoda ve bazen de evin damında biriken

suların toprağa akması için yapılan su oluklarında süsleme detaylarına rastlarız.

¹⁶ Bir çeşit sosyal örgütlenme biçimi olan mahalle İslam dünyasında farklı adlarla anılabilir. Örneğin, Hindistan’ın Gujarat eyaleti gibi bazı bölgelerde mahalleler “pol” veya “pol houses” olarak adlandırılır.

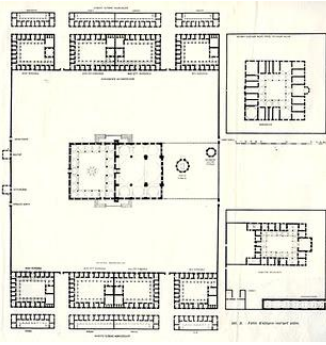
¹⁷ Modern şehircilik ilkelerinden biri olan zoning kent içinde işlevlerin farklı bölgelere ayrılması işidir.

Şekil 23. Çarşı (Ferdous, 2012; Rapoport, 1977)

Şekil 24. Konut ("Arab City...", 2010)

Şekil 25. Anıtsal Yapı (Ayverdi, 1973)

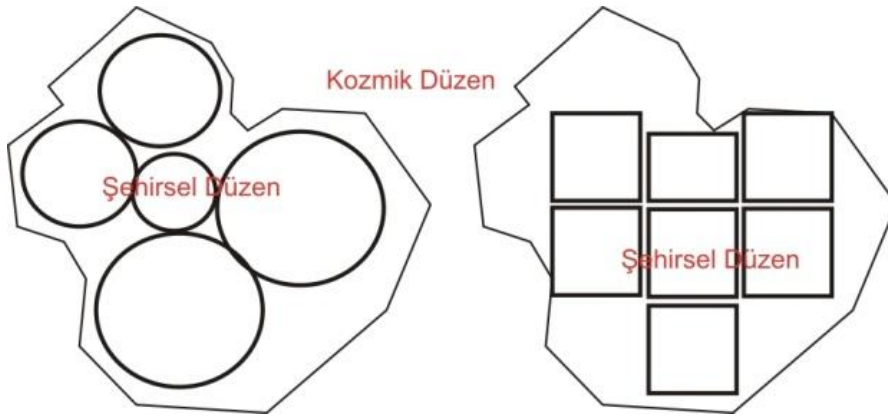
Konutların sosyal olarak homojenleştirilmesi sosyal bir düzenin belirtisidir (Rapoport, 1984, s. 63). Osmanlı kentinde sokak, avlu, bahçe, konut düzlemindeki mekânsal birleşmelerde avlu duvarları, bahçe girişleri, konut kapıları toplumsal yapıdaki farklı gruplar arasındaki iletişimi¹⁸ kontrol altında tutmaktadır. Dik açılı olmayan sokak düzenlerinde gelişmiş olan İslam ve Ortaçağ kentleri konut alanlarında yapılacak bir yolculuk ki bu Erzen'e göre (2006, s. 118-119) "eski bir yapının etrafında spiral şeklinde dönüş aynı zamanda onun etrafında (Hac'da olduğu gibi) saygı ile dönmek şeklinde bir davranıştır", kutsal bir anlam taşır.

Selçuklu, Osmanlı ve Ortaçağ kentlerinde tek merkezli bir sisteme göre görsel alanı hiyerarşik bir kademelenme ile yönlendiren ve dik açılı olarak düzenlenen kentlerden farklı bir biçimde mekânsal düzenleme söz konusudur (Erzen, 2006, s. 83-84, 118-122). Buna göre görsel alanda bir tür ters perspektif etkisi uyandıran ve her noktayı kendi merkezine yönlendiren "labirent" örüntüsünde bir düzenleme yer alır.

¹⁸ Avlulu, duvarlı ve kapılı fiziksel öğelerin kullanıldığı düşük yoğunluklu kentlerde gruplar arasındaki iletişimin düzenlenmesi bireyler arasındaki iletişimden daha fazla oranda önceliklidir (Rapoport, 1984, s. 64).

4. Sonuç

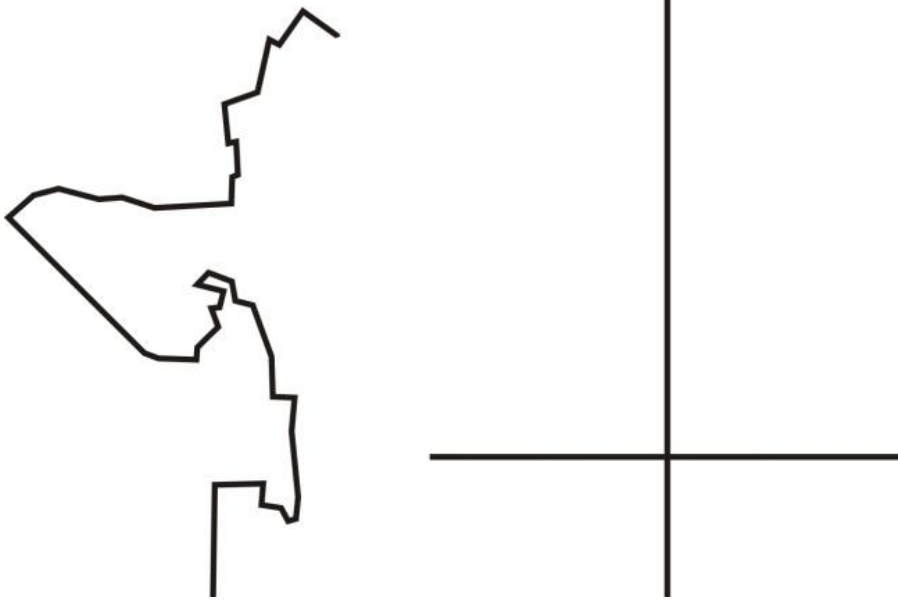
Hegel'in "yarı estetik" kategorilendirmesinde yer alan kent şüphe yok ki, politik bir sanat ürünüdür. Yukarıdan aşağıya indirgemeci bir tavırla üretilen mekân düzenlemeleri, uzmanlarınca "estetik", "güzel", "iyi" projeler olarak kabul görse dahi, içinde yine tekrar eden kontrolcü, şekil verici, hizaya sokucu bir üslup barındırır. Kentlerde görsel alanın estetik biçimler; parklar, meydanlar, anıtlar, çeşmeler, vb. ile donatılması günlük yaşamın estetikleştirilmesi hatta estetiğin metalaşması anlamına gelmektedir. Böyle bir düzenlemenin güzellik tanımı yalnızca orantı, simetri ve harmoniden mütevellittir. Bu bakış açısına göre sanat müzelerdeki objelerle sınırlı olan ve yalnızca seyredilen güzellik olmaktan başka bir şey değildir. Oysa estetik bir obje, duyularımızla eşit oranda algıladığımız, yaşadığımız ve kendi deneyimlerimiz içinde bir anlam kazandırdığımız her şeydir. Kent planlama ve tasarımın materyallerinin sokaklar, meydanlar, kentin surları, komşuluk birimleri, çarşılar, vb. olması nedeniyle kentlerin sanat ürünü olarak varsayılmasını sağlayacak olan sanatın tanımının kendisi yani, şehir düzeni ve dokusundaki "güzellik" ölçütleridir.

Şekil 33. Kozmik düzen ve şehirselsel düzen algısı

Şehirselsel düzenler Euclidian bir bakışa dayandırılıp dayandırılmamasına göre mekanik ve organik olarak temel iki kategoride ele alınabilir. Mekanik düzenlemeler; yarı mekanik, modüler mekanik, çizgisel mekanik,

kümelı mekanik ve ortografik olmayan mekanik düzen olarak alt kategorilere ayrılabilir. Yarı mekanik ve kümelı mekanik düzenler sosyal ve toplumsal statü ilişkilerine göre ortaya çıkarken; modüler mekanik, çizgisel mekanik ve ortografik olmayan mekanik düzenler yakınlık/verimlilik niteliklerine göre meydana gelir. Ancak organik düzen gizli/örtük ilişkilerce şekillendirilen bir yapı gösterir.

Şekil 34. Şehirsel düzende temel hareket

Mekânsal konfigürasyonun çevresi ile bütünleşmesi ve uyum arayışı organik düzenlemeleri kaos gibi göstermektedir. Zira şehirsel düzen ile çevresi keskin bir biçimde ayrıştırılmaz hale gelir. Mekanik şehir düzeninde kozmik düzenin kaosa son vermek amaçlandığı için kozmik düzene uyum esas değildir (Şekil 33). Mekanik düzen kozmik evrenin düzensizliği içerisinde şehirsel düzeni yaratırken, temel hareket noktası varlığı tek bir yönden kavramayı gerektiren belli bir eksen ya da eksenler üzerinde kayma biçimindedir. Organik düzen ise kozmik evrenin düzensizliğine uyumlu bir şehirsel düzeni yaratırken, kozmik evrene duyduğu saygı gereği onu bütün yönleriyle kavramayı gerektiren kozmik evreninde ken-

di içinde sürekli döngüler ile gerçekleştirdiği spiral biçiminde bir dönüş temel hareket biçimidir (Şekil 34).

Topografik farklılıkların keskin olmadığı yerlerde mekanik bir düzenleme ile oluşturulmuş sokakların üç boyutlu algısında sonsuza uzanan sürekli ve düz bir hat meydana gelir¹⁹. İzleyicinin gözüne sabit tek merkezde toplanan değişmez ve kesilmez bir görüntü yansır. Böylece içinde yaşayanda bir bunalım psikolojisi doğurması olasıdır. Organik düzenlemenin oluşturduğu “düzensiz”, dolambaçlı, yeryüzünde spiraller çizen sokakları her dönüşte algımızı tekrar açar. Bu sokaklar mekanik düzenin disipline edilmiş, tek yönlü, dümdüz bir hat çizen sokaklarından daha dinamiktir. Böylece bir yandan dolambaçlı sokaklardaki görsel kesintiler içinde sezgisel ve fiziksel olarak yaşarken, diğer yandan Dewey’in tanımladığı estetiği yaşayarak öğrenir ve düzenlenmemiş bir estetik ortamı Dionysosca yaşarız. Buna karşın organik düzenin sokaklarında kaybolma psikolojisinden kurtulunamaz.

Kaotik gibi görünen organik şehir düzenleri içerisinde yaşayan kent sakinlerine veya gezinen yabancılara keşfetme, merak etme, şaşırma gibi psikolojik durumlarda ortaya çıkan bir haz verir ve aynı zamanda bir anlam çıkarma imkânı tanır. Oysa kuralları okunan bir şehir düzeninden yaşayanların ve gezinenlerin çıkarabileceği tek mana telkin edilen şeydir. Düzendeki mahrumiyetlik ya da düzensizlik olarak görülen organik düzenlemeler sezgisel düzen kuralları ile inşa edilmiştir. Dolayısıyla organik şehir düzeninin mekânsal ve sosyal yapılanmasının temelinde algoritmik olmayan, sistemleştirilemeyen ve hesaplanamayan sezgiler; komşuluk birimlerinin temelini oluşturan sosyal mesafeler bulunur. Mekanik düzenlemede ise bunun tam tersi aritmetik, geometrik, harmonik, vb. matematiksel düzen kuralları yoluyla şehrsel düzen inşa edilir.

¹⁹ Mekanik düzenlemelerin bazılarında görsel manzara olan sonsuzluk kesintiye uğrayabilir. Jane Jacobs’a göre (1961, s. 394-395) düz ve sonsuz bir görsel manzara sunan ızgara planda geliştirilmiş sokaklarda görsel kesintiler yaratarak ızgara planlı Amerikan şehirlerinin çirkinliğinin önüne geçilebileceğini savunur. Buna göre görsel kesinti yaratmanın birinci yöntemi topografik farklılığın çok olmadığı Manhattan Batı yakasındaki gibi T biçimindeki ek sokak uygulamalarıdır. İkinci yöntem dik yokuşlar ve inişler ile dalgalı bir topografyası olan San Francisco şehrindeki sokak düzenlenmeleridir.

Katı ve statik bir varlık telakkisinin ürünü olan mekanik düzen ile harmonik birliktelikler kurmayı amaçlayan ve dinamik bütünlük telakkisinin ürünü olan organik düzenin nitelikleri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1 Mekanik ve Organik Düzen Niteliklerinin Karşılaştırması

Mekanik Düzen Nitelikleri	Organik Düzen Nitelikleri
Kozmik düzene düzen vermek	Kozmik düzene uyum sağlamak
Matematiksel düzen kuralları	Sezgisel düzen kuralları
Mekanik despotizm	Organik demokratlık
Dayatmalı tekbiçimlilik	Özgürlükçü/katılımcı çokçeşitlilik
Geometrik kötentutuculuk	Esnek yenilikçilik
Eksende tek yönlü hareket	Eksende dönüş
Fiziksel mesafe	Sosyal mesafe
Tekdüze kent formu	Esnek, eklemeli kent formu
Hizaya sokulmuş sokaklar	Labirent örüntüsünde sokaklar
Düz bir çizgi üzerinde yönelme	Spiral bir çizgi üzerinde yönelme
Görsel düzen iddiası	Görsel düzensizlik yanılması
Deterministik bir güzelliği zorunlu olarak sunan şehrsel düzen öğeleri	Güzelleştirme sorumluluğu sezinleyen şehrsel düzen öğeleri

Buna göre şehrsel düzenleri üslup nitelikleri açısından ele aldığımızda ortaya şu sonuçlar çıkar:

- şehrsel düzene matematiksel düzen kuralları: eş biçimlilik, tekrar aracılığıyla rasyonel bir biçim vermeyi amaç edinen Apollonistik üslup, mekanik düzenler yaratır. Bu tipteki şehrsel düzenlerde “insanın seyircisi olduğu sanat” ve güzellik anlayışı gelişir. Zira sanat yukarıdan aşağıya doğru telkin edilir.
- şehrsel düzene bir dış biçim vermeksizin elde edilen, varlık ve doğa ile bütünleşmeyi bir düzeni coşku, vecd hali ile yaşatan ve müzik sanatı ile özdeşleşen Dionysosistik üslup, organik düzen meydana getirir. Bu düzenlemelerde ise “yaşadığımız sanat” ve güzelleştiren, mutluluk veren bir güzellik anlayışı gelişir. Böylesine bir gelişme aşağıdan yukarıya doğru demokratik ve katılımcı bir yol ile üretilmiş olduğundan sanat telkin vermek yerine özgürleştiren bir içerik kazanır. Esasen bu

düzenlemeyi gösteren kentler içinde sanata yer veren değil kendisi başlı başına bir sanat eseri olan kenttir.

Şehircilik tarihinde kentin güzelleştirilmesi çalışmalarının Ortaçağ kentinin denge, fayda ve güzellik ilkelerinin yanı sıra organik formların yeniden ele alınmasıyla gerçekleştiği bir gerçektir. Ancak sanatın yalnızca Dionysosistik bir üsluptaki eğri biçimlerle ya da Apollonistik üsluptaki düz biçimlerle yakalanabileceği konusundaki saplantı bizi yine biçimsel ve pratik bir sanat algısına götürecektir. Oysa estetik bir sanat algısının yaratılmasında sokaklar, meydanlar, anıtlar gibi kentsel öğelerin birinin diğerine göre uygunluğu yeterli değildir. Aynı zamanda öğelerin bulunduğu yere uygunluğu önemlidir. Zira kentler, toplumun kültürel alanı ve dini hassasiyetleriyle derinlemesine bir ilişki kuran bir şehrsel düzenin sonuç ürünüdür.

Kentin sanat eserine dönüştürülmesinde temel estetik ölçüt ise güzellikteki uygunluk ilkesi olabilir. Bu ilke güzelleştiren güzellik olup yaşanılan bir sanatı doğurur. Bu nedenle uyumlu biçimsel unsurların, *emics* ve *etics* kanunlara ve bir parçası olduğu doğaya göre doğru yere koyulması sonucunda ortaya çıkacak olan şey, fiziki anlamda görsel bir düzensizlik tanımlasa bile güzel olacaktır. Bu aynı zamanda “güzelleştiren” şehrsel düzenin niteliklerini oluşturacak ve kenti estetik olarak algılanan bir sanat eserine dönüştürecek. Kopyalayarak üretilmiş disiplinli görsel düzenlilik yerine, işlevsel düzen sağlayan sistemlerin oluşturduğu görsel düzensizlik kentin sanat eseri algısını güçlendirecek ve Birlik içinde Çokluk, Sonsuzluk içinde Sınırlılık, Açıklık içinde Kapalılık, Görsel Düzensizlik içinde Düzen ortaya çıkacaktır. Zira böylesine bir mekânsal düzen izlenilen değil yaşadığımız bir güzelliği şehir düzenine hâkim kılmaya çalışır. Ancak bu düzenleme ulaşım, arazi yönetimi, kentsel saçaklanma gibi devasa problemlere sahip olan bilhassa metropoliten kentlerin kabul edebileceği bir mekânsal düzenleme olamayacaktır. Dolayısıyla kaos yaratmadan estetik değeri yüksek bir metropoliten kent yaratmanın ihtiyaç duyacağı estetik ölçütler hem matematiksel dü-

zen kuralları hem de sezgisel düzen kurallarının bir arada kullanılmasını gerektirebilir.

Kaynaklar

- Arab City Cul-de-sacs in Medina district –Tunis [Fotograf]. (2010). Erişim tarihi: 23 Haziran 2013, http://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Arab_City_Cul-de-sacs_in_Medina_district_-Tunis.jpg
- Ayverdi, E. H. (1973). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri: 885-886 (1451-1481)* (c. 3). İstanbul: Baha Matbaası.
- Barnett, J. (1987). *The Elusive City : Five Centuries of Design, Ambition and Miscalculation*. London: Herbert.
- Beck, J. (2013). *John Nolen and the Metropolitan Landscape*. London; New York: Routledge.
- Berleant, A. (1992). *The Aesthetics of Environment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Berleant, A. (1997). *Living in the Landscape: Toward an Aesthetics of Environment*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Boyer, M. C. (1988). The Return of Aesthetics to City Planning. *Society*, (May/June), 49-56.
- Caillebotte, G. (1877). *Paris Street, Rainy Day* [Resim]. theArtWolf.com Online Art Magazine. Erişim: 21 Haziran 2013, <http://www.theartwolf.com/articles/cityscape-painting.htm>.
- Cansever, T. (1991). Mimarlık Mirasımız ve Kültürümüzün Geleceği. *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 20(2), 35.
- Cansever, T. (1997). *İslam'da Şehir ve Mimari*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Carlson, A. (2009). *Nature and Landscape: an Introduction to Environmental Aesthetics*. New York: Columbia University Press.
- Delt, L. T. (1909). Kairouan [Harita]. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.antiquaprintgallery.com/tunisia-kairouan-1909-map-62503-p.asp>
- Dewey, J. (1934). *Art as Experience*. New York: Minton, Balch & Company.
- Erzen, J. N. (2006). *Çevre Estetiği*. Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Esquema simplificado de la ubicación de las edificaciones en la zona arqueológica Guachimontones [Harita]. (2008). Erişim: 23 Haziran 2013, <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Guachimontones.gif>
- Estes, R. (2010). *Broadway Bus Stop, Near Lincoln Center* [Resim]. theArtWolf.com Online Art Magazine. Erişim: 21 Haziran 2013, <http://www.theartwolf.com/articles/cityscape-painting.htm>.
- Ferdous, F. (2012). The Spatial Analysis and Morphological Evolution of the 'Bazaar Streets' and Urban Structure of Dhaka City. *Urban Design International*, 17(3), 206-220.

- Filarete, S. J. R. (1965). *Treatise on Architecture; Being the Treatise by Antonio di Piero Averlino, Known as Filarete*. New Haven: Yale University Press.
- Filipovitch, T. (2006). Beijing Plan [Harita]. *Minnesota State University URSI 110--The City course*. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://aytch.mnsu.edu/URBS110/Asia/China/Beijing%20plan.jpg>
- Gagnon, B. (2009). *Houses in Park Güell designed by Antoni Gaudi, Barcelona, Spain* [Fotograf]. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.gettyimages.com/detail/photo/park-guell-barcelona-catalonia-spain-high-res-stock-photography/128084294>.
- Gerster, G. (2009). *The Shah Mosque in Esfahan, Iran 1978* [Fotograf]. *Paradise Lost, Persia from Above*. New York: Phaidon Press.
- Griffin, W. B. (1914). *Canberra Federal Capital of Australia Preliminary Plan* [Harita]. Melbourne: Dept. of Home Affairs. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://nla.gov.au/nla.map-gmod34>.
- Günther, K. (1993). *The Sense of Appropriateness Application Discourses in Morality and Law*. Albany, NY: State Univ. of New York Press.
- Habraken, N. J., ve Teicher, J. (1998). *The Structure of the Ordinary : Form and Control in the Built Environment*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hegel, G. W. F. (1975). *Aesthetics : Lectures on Fine Art*. Oxford: Clarendon Press.
- Hegel, G. W. F. (2004). *The Philosophy of History*. Mineola, NY: Dover Publications.
- Hospers, J. "Philosophy of Art". (2013). *Encyclopædia Britannica Online Academic Edition*. Erişim: 21 Haziran 2013, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/36433/philosophy-of-art>.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Kanık, O. V. (1982). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Can Yayınları.
- Khan, I. M. (1982). *Alternative Approach to the Redevelopment of Old Dacca*. Katholieke Universiteit, Leuven.
- Kostof, S. (1991). *The City Shaped : Urban Patterns and Meanings Through History*. Boston: Little, Brown.
- Kostof, S. (1992). *The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History*. London: Thames and Hudson.
- Kuntz, P. (1968). *The Concept of Order*. Seattle: University of Washington Press.
- Kwirotek, H. (2011). *Cablecar on Nob Hill* [Fotograf]. *Time Out San Francisco*. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.timeout.com/san-francisco/features/325/20-great-things-to-do-in-san-francisco>.
- Lampert, J. (2001). Why Is There No Category of the City Hegel's Aesthetics? *British Journal of Aesthetics*, 41(3), 312-324.
- L'Enfant, C. (1792). *Plan of the City of Washington* [Harita]. Erişim: 21 Haziran 2013, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%27Enfant_plan.jpg.
- Lorenzetti, A. (1335). *City by the Sea* [Resim]. *theArtWolf.com Online Art Magazine*. Erişim: 21 Haziran 2013, <http://www.theartwolf.com/articles/cityscape-painting.htm>.

- Map of Tenochtitlan [Harita]. (t.y.). *American History Course: Conquering the Aztec Empire*. Erişim tarihi: 23 Haziran 2013, http://aventalearning.com/content168staging/2008AmHistA/unit1/html/section_3_page_12.html
- Mellaart, J. (1964). Excavations at Çatal Hüyük, 1963, Third Preliminary Report. *Anatolian Studies*, 14, 39-119.
- Michel, A. (1887). Jean François Millet and the Late Exhibition of His Works at the Paris School of Fine Arts. *The Connoisseur*, 2(2), 55-76.
- Morris, A. E. J. (1994). *History of Urban Form : Before the Industrial Revolutions*. Harlow, Essex, England; New York: Longman Scientific & Technical : Wiley.
- Nietzsche, F. N. F. S. D. (1997). *The Birth of Tragedy*. Oxford: Oxford University Press.
- Painted City [Fotograf]. (2011). Apollo Mosaic Found in Rome Tunnel: Photos. *Discovery News*. Erişim: 21 Haziran 2013, <http://news.discovery.com/history/archaeology/apollo-mosaic-rome-archaeology-110729.htm>.
- Pikirayi, I. (2001). *The Zimbabwe Culture : Origins and Decline of Southern Zambezi States*. Walnut Creek, Calif.: AltaMira Press.
- Plan of Baghdad [Harita]. *The Abbasid Caliphate*. Erişim tarihi: 23 Haziran 2013, <http://www.angelfire.com/nt/Gilgamesh/images/rndcity.jpg>
- Plan of Mohenjo Daro, c. 2600-2000 bce, Indus Valley civilization, Pakistan [Harita]. (2008). S. Helft. *ARTH 101-910 European Art & Civilization before 1400, Lecture 4: Bronze Age India and China*. University of Pennsylvania, Pennsylvania. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.arthistory.upenn.edu/smr04/101910/Slide4.4.jpg>.
- Plan of Palma Nova [Harita]. *Geometrical*. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.anatomyofnorbiton.org/anatomy%20pages/geometrical.php>.
- Plan of Priene [harita]. Priene (Güllubahce). Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.travellinkturkey.com/priene.html>.
- Plan of Timgad, Algeria, ca.100. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.tumblr.com/tagged/timgad>.
- Pounds, N. J. G. (2005). *The Medieval City*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Ragon, M. (2010). *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rapoport, A. (1977). *Human Aspects of Urban Form: Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design*. Oxford; New York: Pergamon Press.
- Rapoport, A. (1982). *The Meaning of the Built Environment: a Nonverbal Communication Approach*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Rapoport, A. (1984). Culture and the Urban Order. J. A. Agnew, J. Mercer ve D. E. Sopher (Ed.), *The City in Cultural Context* (s. 50-76). Boston: Allen & Unwin.
- Rapoport, A. (1990). Systems of Activities and Systems of Settings. S. Kent (Ed.), *Domestic Architecture and the Use of Space : an Interdisciplinary Cross-Cultural Study* (s. 9-20). Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press.
- Sasaki, K. (2001). Beautifying Beauty. K. Sasaki (Ed.), *The Great Book of Aesthetics XVth International Congress of Aesthetics, Japan 2001* (c.5, sy.). Tokyo; Japan: International Association of Aesthetics.

- Sforzinda: Filarete's Ideal City. (2007). Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.sforzinda.com/english/idealcity.html>.
- Smith, M. E. (2007). Form and Meaning in the Earliest Cities: A New Approach to Ancient Urban Planning. *Journal of Planning History*, 6(1), 3-47.
- Smith, M. E. (2011). Defining Cities and Urbanism. *Wide Urban World*. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://wideurbanworld.blogspot.com/2011/11/defining-cities-and-urbanism-again.html>.
- Talen, E. (2002). Help for Urban Planning: The Transect Strategy. *Journal of Urban Design*, 7(3), 293-312.
- Talen, E. (2005). *New Urbanism and American Planning : the Conflict of Cultures*. New York: Routledge.
- Talen, E. (2013). Contradiction and Consensus in American Urbanism. *Architectoni.ca*, 2, 23-29.
- Talen, E., ve Ellis, C. (2004). Cities as Art: Exploring the Possibility of an Aesthetic Dimension in Planning. *Planning Theory & Practice*, 5(1), 11-32.
- The Ah Site: Plan of Larsa Houses [Harita]. *Archaeological Map of City*. Erişim tarihi: 23 Haziran 2013, http://www.anth.ucsb.edu/faculty/stsmith/classes/anth3/Ur_cityplan.jpg.
- Topic, J. R. (2003). From Stewards to Bureaucrats: Architecture and Information Flow at Chan Chan, Peru. *Latin American Antiquity*, 14(3), 243-274. Erişim: 27 Haziran 2013, <http://chanchanarch.wikispaces.com/>.
- Vendel, O. (2001). Kahun - Home of the Workers [Harita]. Erişim: 27 Haziran 2013, <http://www.nemo.nu/ibisportal/0egyptintro/5egypt/5bildsidor/kahun.htm>
- Weigand, P. C. (1996). The Architecture of the Teuchitlan Tradition of the Occidente of Mesoamerica. *Ancient Mesoamerica*, 7(01), 91-101.
- Weigand, P. C. (2010). The Evolution and Decline of a Core of Civilization: The Teuchitlan Tradition and the Archaeology of Jalisco. M. S. Foster ve S. Gorenstein (Ed.), *Greater Mesoamerica: The Archaeology of West and Northwest Mexico* (s. 43-58). Utah: University of Utah Press.
- Woodhouse, J. (2013). *Church of San Francisco, looking up Recreo* [Fotograf]. S. Flint. Living in: Cities Known for Art and Culture. Erişim: 23 Haziran 2013, <http://www.bbc.com/travel/feature/20130319-living-in-cities-known-for-art-and-culture>.
- Zarzar, K. M. (2010). *Innovation, Identity and Sustainability in H.P. Berlage' Stock Exchange* [Bildiri]. Generative Art Proceedings of the 13th International Conference Generative Art GA2010, Milan. Milano.
- Zieger, J. R. (2010). Archaeological Map of Anghor Region [Harita]. *The Comprehensive Angkor Brief Guide*. Siem Riap, Cambodia. Erişim: 23 Haziran 2013, www.angkorguide.com.

Yrd. Doç. Dr. Methiye Gül Çöteli; 2001 yılında Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden mezun oldu. 2005 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim dalında yüksek lisans derecesini, 2011 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir Planlama dalında doktora derecesini tamamladı. Halen Erciyes Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde öğretim elemanı olarak görev yapan Dr. Methiye Gül Çöteli'nin kent ve planlama tarihi, 19. Yüzyıl Anadolu kentleri, kentsel ağlar, tarihsel - ekonomik coğrafya ve sürdürülebilir kentsel gelişme üzerinde çalışmaları bulunmaktadır.

Methiye Gul Cotelı is Assistant Professor of Planning at the Faculty of Architecture, Erciyes University. Graduated in city and regional planning in Ankara, she received a MA in history of art and a PhD in city planning from Yıldız Technical University, Istanbul. Her recent research and publications focus on urban and planning history of Ottoman Empire, urban networks in Anatolia, and on planning policies for a sustainable urban development and tourism.